

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка IV курсу 10-482 група
Спеціальності: 081 Право
Освітньо-професійної програми «Право»
Полякова Ксенія Костянтинівна

Керівник д.ю.н., проф. Стратонов В.М.

Рецензент д.ю.н., проф. Спіцина Г.О.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ	8
1.1 Виникнення та розвиток концепції захисту прав людини	8
1.2 Інституційні механізми захисту прав людини в Україні	12
1.3 Зобов'язання держави в сфері захисту прав людини	23
РОЗДІЛ 2 ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	30
2.1 Обмеження та захист прав людини в умовах воєнного стану	30
2.2 Особливості захисту прав дітей в умовах воєнного стану	35
2.3 Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану	42
2.4 Перспективи вдосконалення системи захисту прав людини в Україні	46
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54
Додаток А.1	65
Додаток А.2	66
Додаток А.3	67
Додаток А.4	68
Додаток А.5	69

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Повномасштабне вторгнення збройних формувань російської федерації та її сателітів, два роки постійного ведення бойових дій на значній частині території нашої країни та обстріли цивільної інфраструктури призвели до вражаюче негативних наслідків у гуманітарній сфері, стали каталізатором масштабних переміщень людей всередині країни, спричинили безпрецедентну хвилю біженства в Європейському регіоні з часів Другої світової війни, зумовили катастрофічну кризу із забезпеченням прав людини (особливо в зонах безпосереднього бойового зіткнення).

Крім того, на жаль, ці події призвели до шокуючих людських втрат, насильства та значних руйнувань житлового фонду країни. Так, за даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) станом на грудень 2023 року лише офіційно зафіксовано загибель більше 10000 та поранення більш ніж 20000 цивільних осіб [1]. Офіс Генерального прокурора України повідомив про фіксацію більше ніж 235 випадків сексуального насильства, спричинених агресивною війною, при цьому вік наймолодшої жертви – 4 роки [2]. Російська агресія залишила без домівок сотні тисяч, знищуючи цілі населені пункти.

Як наслідок, за два роки війни до Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини було надано більше 50 тисяч повідомлень про порушення прав [3]; в той же час ЄСПЛ постановив 274 рішення у справах щодо України, з яких у 264 було визнано принаймні одне порушення прав людини [4]. Такий стан справ свідчить про очевидну нагальність проблеми із забезпеченням прав людей в реаліях сьогодення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційну роботу виконано в контексті наукових досліджень відповідно до Стратегія розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 рр. (затверджено Постановою загальних борів НАПрН України від

26.03.21 р. від 12-21), тематики науково-дослідної роботи кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права Херсонського державного університету «Теоретичні та практичні проблеми розвитку окремих галузей права» (номер державної реєстрації – 0124U002381). Тему кваліфікаційної роботи затверджено Вченою радою Херсонського державного університету (наказ №199-Д/200-Д від 05.04.2024 р.).

Ступінь розробленості теми. Науковому вивченню проблеми присвячено роботи чималої кількості дослідників. В.О. Веклич, Т. Ю. Дашо, М.О. Єльнікова, О.Є. Железова, О.М. Олійник, Г.О. Христова вивчають генезу поколінь прав людини. Окремі аспекти цього питання висвітлено у працях С.Б. Булеци, В.І. Крусса, Ю.С. Разметаєвої, І.І. Сенчука, О.Ф. Скакун, М.І. Смоковича, Ю.І. Турянського. В свою чергу, Д.М. Белов, Ю.М. Бисага, О.Б. Бондарева, Н.І. Бочуляк, Л.В. Голяк, О.М. Гришко, М.М. Данканич, К.О. Закоморна, М. С. Кельман, Ю.Д. Макосій, О.В. Марцеляк, Н.С. Наулік, М.М. Палінчак, І.І. Пилипишина., С.О. Пушкаренко, В.М. Стратонов, О.С. Сотула та О.Г. Турченко розглядають різноманітні аспекти закріплення інституційних механізмів захисту прав людини в конституційних принципах. Рядом інших науковців вивчено проблематику обмежень та захисту прав людини в умовах воєнного стану як в цілому, так і щодо окремих вразливих категорій, а також запропоновано шляхи вдосконалення системи захисту прав людини.

Незважаючи на значну кількість наукових робіт, спрямованих на вирішення проблем захисту осіб в умовах воєнного стану, необхідно детальніше розглянути дану проблематику.

Мета та завдання роботи. Метою роботи є вивчення норм законодавства України у сфері забезпечення прав людини та дослідження правових особливостей, що виникли, зважаючи на дію особливого правового режиму воєнного стану.

Відштовхуючись від окресленої мети дослідження поставлено завдання:

- проаналізувати норми закону у сфері забезпечення прав людини та історію становлення цих норм;
- визначити відповідальні інституції та механізми захисту прав людини в Україні;
- з'ясувати наявні обмеження прав та вивчити явище захисту прав людини в цілому та щодо окремих категорій з огляду на дію воєнного стану;
- виявити наявні прогалини законодавства у досліджуваній галузі.

Об'єктом дослідження є нормативно-правове регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення прав людини в Україні.

Предметом дослідження виступають нормативно-правові норми, що регулюють захист прав людини в умовах воєнного стану.

Методи дослідження відібрано зважаючи на окреслені вище мету, завдання, об'єкт та предмет роботи. Формально-логічний метод застосовано для дослідження нормативно-правових норм, що регламентують суспільні відносини у сфері захисту прав людини. Структурно-функціональний прикладено для систематизації інституцій та механізмів у цій галузі. Історико-правовий та порівняльний використано для аналізу шляху становлення досліджуваної концепції та виокремлення проблемних питань щодо забезпечення прав людини в реаліях сьогодення. Метод прогнозування використано для передбачення майбутнього стану сфери забезпечення прав людини на основі даних, отриманих в результаті дослідження. Метод опитування застосовано для збору статистичної інформації щодо освіченості людей в даній сфері.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали роботи можуть бути корисні:

- у навчальному процесі для використання в роботі, у т.ч. аналітичній, викладацьким складом та здобувачами освіти закладів як загальної середньої, так і вищої освіти;

- для науково-дослідницької діяльності науковими фахівцями, а також неурядовими правозахисними організаціями, просвітницькими ініціативами, окремими правозахисниками та особами з активною громадянською позицією;

- з практичної точки зору постулати праці можуть бути корисними спільноті правників у ході законотворчої та правозастосовної роботи для корегування ситуації із рівнем забезпечення прав людини.

У ході роботи проведено опитування з метою оцінювання обізнаності цільової аудиторії щодо теоретичного базису з обраної теми дослідження. Отримані дані свідчать, що менше чверті опитаних володіють знаннями за темою в широкому обсязі, а менше третини впевнено орієнтується в проблематиці, що загалом становить трохи більше половини респондентів. Зафіксована ситуація, з огляду на дотичність обраних для опитування категорій осіб до галузі забезпечення прав людини, свідчить про нагальну потребу активізації освітніх процесів, просвітницької діяльності та подальшого наукового вивчення стану забезпечення прав і свобод в умовах воєнного стану в Україні.

Апробація результатів дослідження. Деякі положення та результати наукового дослідження були зазначені на VIII Щорічній студентській науково-практичній конференції факультету бізнесу і права ХДУ з теми: «сучасна економіка та право: проблеми та перспективи розвитку» (Платформа ZOOM, 29 березня 2024 року).

Публікації. Окремі теоретичні та практичні положення та висновки з теми кваліфікаційної роботи було викладено у роботі «Внутрішньо переміщені особи: захист їх прав у період дії воєнного стану в Україні» у секції «Національне та міжнародне право, правоохоронна діяльність» у матеріалах VIII студентської

науково-практичної конференції факультету бізнесу і права Херсонського державного університету.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів (у складі яких 7 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дипломної роботи – 69 сторінок, з яких список використаних джерел на 11 сторінках (всього 77 найменувань) та додаток на 5 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

1.1 Виникнення та розвиток концепції захисту прав людини

Як правило, поняття захисту прав людини часто розглядається в рамках саме європейської правової парадигми, яка має свої особливості, відмінні від підходів, характерних для азійських та африканських правових систем. Науковці з різних регіонів планети також різним чином тлумачать дану концепцію, оскільки її фактичний вплив найбільше виявляється у сфері культурних уявлень та традицій, які переважали на певній території протягом тривалого часу [5; 6, с. 73].

Протягом тривалого часу розуміння владних відносин і основних принципів, що лягли в основу прав і обов'язків держави та громадян, зазнавало змін. Так, початково, права переважно належали привілейованим верствам населення, тоді як більшість людей була позбавлена можливостей для самореалізації та визнання власної гідності. Цікавою видається думка Железова О.Є. щодо того, що протягом усіх століть концепція «свободи людини залежала від керівництва держави, яке приходило на місце старої еліти, позиції якої ослабли або від завищеного лібералізму, або ж від неприпустимого свавілля» [7].

Як зазначають науковці, зокрема, Веклич В.О., Єльнікова М.О., Дашо Т. Ю., в сфері правової теорії домінують два основних підходи до розуміння права: позитивістський та природно-правовий підходи. Ця теоретична дискусія продовжується й залишається актуальною до сьогодні, але насправді ці підходи мають більше спільного, ніж відмінного, оскільки вони взаємопов'язані у певний спосіб.

Важливо підкреслити, що (до приблизно XVII століття) не існувало поняття громадянського суспільства як сфери об'єднання особистих неполітичних інтересів, також відсутнім було уявлення про державу як окремий апарат

примусу, відокремлений від людини. Однак, все ж, підвалини ідей свободи та прав було закладено ще мислителями античного часу, зокрема давньогрецькими та китайськими.

Проміжним кроком європейської правової думки стало прийняття Англією у 1215 р. такого документу, як «Велика хартія вольностей», у якій вперше було порушено питання захисту прав окремих груп осіб, чим було закладено передумови для подальшого утвердження свободи і верховенства права.

Подальший розвиток концепція прав людини отримує протягом XVII–XVIII століть у філософських працях визначних представників течій лібералізму та просвітництва, в яких було вкладено підґрунтя сучасного поняття прав людини, які включають право на життя, свободу, власність тощо. Їх ідеї полягали у визначенні наказових безпечальційних норм регулювання взаємодії держави та особи, виходячи з концепції «утворення держави як результат вільної угоди групи людей».

Англійського політичного діяча та філософа Дж. Локка заслужено вважають основоположником лібералізму, оскільки він був одним із перших, хто висловив концепцію пріоритету прав людини і громадянина, визначивши державу як їхнього слугу. Він стверджував, що при укладанні суспільного договору всі природні права людини, такі як право на життя, свободу та приватну власність, мають залишатися недоторканими, а межі можливостей влади повинні бути визначені цими самими правами громадян, для захисту яких держава і створюється. Можна сказати, що ці ідеї були закріплені при ухваленні англійським законотворцем у 1689 р. «Білля про права», яким суттєво обмежувались повноваження королівської влади та впроваджувався парламентський контроль за її діяльністю.

Вищеописана концепція великою мірою отримує логічне продовження у просвітницько-політичній діяльності французького правника Ш. Монтеск'є та лягає у фундамент американських нормативно-правових актів історичного

значення. Зокрема, саме цими підвалинами керувались творці правового документу одного з американських штатів «Декларація прав Віргинії» червня 1776 р., яким чітко визначався перелік громадянських прав і свобод під час розпалу Війни за незалежність США від Королівства Великої Британії [5].

В свою чергу, норми цього документу було використано і при формуванні нормативно-правових актів інших штатів. А вже у липні 1776 р. вони були частково запозичені одним із «батьків-засновників» США Т. Джефферсоном при формуванні тексту проєкту Декларації незалежності США, якою було визначено основні демократичні принципи, що включали рівність людей, їхнє природне право на життя, свободу та бажання до щастя, а також визнання народу як джерела влади. Пізніше, прийнята у 1786 р. Конституція Сполучених штатів та «Білль про права» 1791 р. (перші 10 поправок до Конституції) окреслили межу між громадянськими та майновими правами.

На додачу, як зазначає Дашо Т.Ю., прийнятою у 1789 р. у Франції Декларацією прав людини і громадянина було обґрунтовано основні принципи «західної ліберальної концепції прав людини» [8, с. 109]. Веклич В.О. підкреслив, що американо-французький тренд законодавчого впровадження прав та свобод людини і громадянина був підхоплений чималою кількістю світових держав протягом наступних десятиліть [5].

Наступним помітним кроком вважається заснування Ліги Націй, першої міжнародної міжурядової організації (прообразу ООН), на Паризькій мирній конференції в 1919—1920 роках в ході підписання Версальського мирного договору та інших документів між державами-переможцями та стороною переможених. В результаті було узаконено норми, що забороняють дискримінацію, гарантують свободу релігії та право використовувати рідну мову для представників національних меншин. На нашу думку, уваги заслуговує той факт, що у 1920 році урядом Української народної республіки була подана заявка щодо вступу до організації, однак ні ця спроба, ні кілька наступних успіхів не

зазнали (через невизнання суверенності української держави країнами-засновницями). Тим не менш, як відомо, неспроможність Ліги Націй у розробці ефективної системи міжнародної безпеки призвела до поступового репутаційного занепаду та саморозпуску за результатами Другої світової війни.

Її правонаступницею стала заснована у 1945 році Організація Об'єднаних Націй, однією з засновників якої стала Українська РСР. Одне із основних завдань даної організації, відповідно до її Статуту, полягає у «заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії» [9]. 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Загальну декларацію прав людини, у якій вперше на міжнародному рівні було чітко визначено основні права та свободи людини. Цей документ разом з Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародним пактом про громадянські й політичні права (укладеними 1966 року) та факультативними протоколами до них становить Міжнародний Білль про права людини.

Погоджуючись з тезою Веклича В.О., щодо того, що утворення згаданих організацій та складання міжурядових документів є позитивними зрушеннями на шляху виникнення та безпосереднього правничого застосування концепції прав та свобод людини і громадянина [5], висловлюємо думку, що наявні можливості та політична воля ООН виявились недостатніми для виконання задекларованої мети, показавши, за словами аналітикині Центру «Нова Європа», «неспроможність ООН не тільки запобігати новим війнам, але і зупиняти вже розпочаті» [10]. Тим не менш, вона ж зазначає, що «ООН наразі є тим єдиним майданчиком, де представлені усі країни світу, і де голос України може бути почутим».

Ще однією тенденцією у досліджуваній сфері було створення окремими країнами регіональних організацій та ухвалення відповідних декларацій на регіональному рівні, що сприяло зміцненню відповідної концепції з урахуванням культурних відмінностей та специфічних особливостей країн різних регіонів.

Сутність вищевикладеного зводиться до думки, що, хоч концепція прав людини і бере початок з античних часів, справжнього розквіту дане явище знає ближче до ХХ століття, спираючись на становлення демократичних держав.

Хоча це, безперечно, є позитивними зрушеннями, ми маємо констатувати розпал кризи міжнародної системи безпеки, зважаючи на засилля конфліктів у ХХІ ст. (не менше 52 на планеті), у зв'язку з чим порушень та нехтування зазнають як система гарантування прав та свобод, так і ці принципи безпосередньо.

1.2 Інституційні механізми захисту прав людини в Україні

Побудова нашої країни у якості демократичної та соціально-правової держави, а також закріплення в Конституції України принципів найвищої соціальної цінності людини, її життя та здоров'я, гідності та честі, недоторканості та безпеки, вимагає розробки нових стратегій для захисту прав людини, особливо в умовах негативних тенденцій військового протистояння з країною-агресором.

Вважаємо, що найбільш ґрунтовно поняття прав та свобод людини визначено у посібнику за авторством Бисаги Ю.М., Палінчака М.М., Белова Д.М., Данканич М.М. Так, термін «права» (в контексті людини та громадянина) науковці визначають як «можливість вибору особою певної поведінки для забезпечення свого нормального існування й розвитку, закріплена в законах, інших правових актах держави та міжнародних документах, обумовлена рівнем економічного, соціального, духовного і культурного розвитку суспільства», а «свободи» охарактеризовано як притаманна особі «узаконена державою можливість що-небудь робити, здійснювати; відсутність будь-яких обмежень у чому-небудь» [11, с. 182-184].

Маємо зазначити, що правовій науці відсутнє чітке визначення окремого механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. З цього приводу

Сенчук І.І. зауважує, що дане поняття тлумачиться, зокрема, як «система й комплекс послідовних дій, спрямованих на захист прав людини та громадянина»; також можна визначити це як сукупність засобів, призначених для відновлення прав, які були порушені, або як «система органів, засобів, закріплених у Конституції, що забезпечують найбільш повний та ефективний захист прав і свобод» [12, с. 189-190]. З останньою тезою вимушені частково не погодитись, оскільки нормами ст. 9 нашої Конституції наголошено на тому, що ратифікація парламентом міжнародних угод призводить до імплементації до національного законодавства норм цих договорів, а у ст. 92 вказано, що як перелік гарантованих прав і свобод, так і шляхи їх гарантування визначаються виключно національним законодавством; в той же час ст. 22 декларує, що права і свободи вичерпно описаними не є [13]. З конструкції ч.3 останньої вказаної статті випливає, що звужувати зміст та обсяг вже задекларованих прав і свобод забороняється, проте їх розширення допускається та дозволяється, з чого випливає потенційна можливість утворення нових механізмів їх гарантування [14, с. 74].

Так, необхідно звернути увагу на те, що, власне, забезпечення прав і свобод людини та громадянина та їх обмеження регламентується нормативно-правовими актами міжнародного права, зокрема правовою базою цієї галузі – ЗДПЛ, а також системою конвенцій, пактів та доповнюючої їх правової документації [15].

Нам імponує думка, що механізмами забезпечення прав і свобод виступає система взаємопов'язаних конституційно-правових норм, якими закріплюється мінімальний їх базовий набір, гарантії реалізації та охорони, але все ж не обмежений формально, та система державних, самоврядувальних, недержавних та інших інституцій, чийм покликанням є забезпечення, охорона та захист основних прав та свобод людини і громадянина [12].

Серед норм Конституції України в контексті роботи важливо перерахувати такі: гарантування права бути обізнаним щодо свої прав та обов'язків, нечинність нормативно-правових актів, які їх визначають, у випадку, коли їх не доведено

населенню у встановлений законом спосіб (ст. 57); незворотність у часі дії нормативно-правових актів, за виключенням випадків скасування чи пом'якшення відповідальності особи; неможливість притягнення особи до відповідальності за діяння, що в період вчинення особою законодавством не визнавались порушеннями права (ст. 58); неможливість обмеження прав і свобод за будь-яких обставин, крім вичерпно передбачених Конституцією випадків (ст. 64).

На наше переконання, національну систему таких механізмів становлять національне законодавство та центральні і місцеві органи влади, органи місцевого самоврядування, представництва неурядових міжнародних та національні правозахисні організації, засоби масової інформації, заклади освіти усіх рівнів та просвітницькі ініціативи, окремі громадяни тощо. Можна поділити ці механізми на судові і позасудові, як вважає, зокрема, Разметаєва Ю.С., яка, до того ж, наводить тезу щодо їх малоефективності та декларативності існування, що неминуче призвело до необхідності якісних змін [16, с. 226-227].

У демократичній правовій державі визначна роль у правовій системі в цілому відводиться судам. Так, відповідно до норм Конституції та Закону України «Про судоустрій і статус суддів», судовий захист прав і свобод людини в Україні здійснюється єдиною системою судів [17]. Відповідно до положень ст. 124 КУ «юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення», що означає уповноваженість судів на розгляд будь-якого спору щодо посягання на права та свободи людини і громадянина. Задля запобігання узурпації влади заборонено формування надзвичайних або особливих судів. Безпосередньо правосуддя реалізують судді (одноособово або колегією) та система присяжних. Судова система включає у себе місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди та найвищий в цій системі Верховний Суд (що, зокрема, включає суди касаційної інстанції).

Для реалізації судового захисту своїх прав і свобод зацікавлена особа має підготувати звернення до суду (позовну заяву, заяву або скаргу) особисто або із залученням правничої допомоги адвокатів, працівників апаратів судів, правозахисних організацій або інших спеціалістів. Звернення можуть надаватись письмово, надсилатись поштою або в електронному вигляді із застосуванням підсистеми «Електронний суд». Щодо такої форми звернення як надсилання на офіційну електронну скриньку суду існувала невизначеність, оскільки законом це не забороняється, однак усталеною практикою були і є відмови у реєстрації канцелярськими судів «з мотивів відсутності підпису особи, яка її подала». Дане питання вирішене постановою Великої Палати Верховного Суду від 13.09.2023 року у справі № 204/2321/22, в якій Верховним Судом визначено, що така форма звернення, у разі підписання за допомогою кваліфікованого електронного підпису, є «належним способом звернення до суду», акцентувавши увагу на тому, що це не стосується «адвокатів, нотаріусів, приватних виконавців, судових експертів, державних органів та органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання», бо такі особи зобов'язані зареєструватись [18].

Маємо занотувати, що конституційне правосуддя займає особливо значуще місце серед механізмів захисту прав і свобод. Конституційний Суд має помітний вплив як на доктринальний розвиток цієї сфери, так і на правничу практику забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Безпосередньо вплив здійснюється наступним чином: шляхом ухвалення рішень щодо конституційності нормативно-правових актів; шляхом офіційного тлумачення норм Конституції України; за допомогою інституту конституційної скарги.

Рішення цього суду безпосередньо впливають на практику захисту прав людини, зокрема тому, що офіційне тлумачення Конституції та інтерпретація змісту та обсягу прав впливає на систему застосування права, в тому числі і в контексті досліджуваної галузі. З 30.09.2016 року набрали чинність зміни до

Конституції щодо повноваження Конституційного Суду, якими було врегульовано деякі особливості здійснення конституційного правосуддя [19].

Так, ініціаторами запуску такого механізму захисту прав, як конституційне подання до Конституційного Суду щодо тлумачення Конституції або визначення конституційності правових актів, можуть виступати такі важливі з точки зору сфери захисту прав людини та громадянина інститути, як: Президент України, десята частина конституційного складу Верховної Ради (не менш ніж сорок п'ять нардепів), вищезгаданий Верховний Суд, омбудсмен, а також Верховна Рада АР Крим.

Додатковим механізмом, що був введений згаданими вище змінами, стала конституційна скарга, передбачена статтею 151-1 Конституції, якою розширено права і свободи кожного у частині права на пряме звернення до Конституційного Суду України (до цього такої можливості передбачено не було) [19]. Як роз'яснює Конституційний Суд, це «подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу» [20].

Право на конституційну скаргу має кожен, окрім юридичних осіб публічного права, виключно після вичерпання усіх інструментів національного юридичного захисту. Суд може відмовити у розгляді конституційної скарги, визнаючи її неприйнятною, якщо зміст і вимоги скарги є очевидно неприйнятними або виявлено зловживання права на її подання. Якщо Суд вважає, що для забезпечення скарги необхідне негайне втручання Конституційного Суду, його Великою палатою видається забезпечувальний наказ, яким встановлюється тимчасова заборона на здійснення певних дій. На наше переконання, цей механізм є додатковим запобіжником для захисту прав людини і громадянина. Першим рішенням Конституційного Суду за конституційними скаргами стало рішення Другого сенату №1-р(II)/2019 від 25.04.2019 року у справі за скаргами

Скрипки А.В. та Бобиря О.Я. щодо того, чи відповідають окремі положення законодавства щодо захисту прав чорнобильців Конституції, в якому визнав, що законодавець допустив порушення принципу рівності та став на сторону позивачів, дійшовши висновку про невідповідність Конституції окремого словосполучення норми закону [21].

Вичерпно описавши судові механізми, перейдемо до перелічення позасудового захисту прав і свобод. Дозволимо собі думку, що найголовнішими в системі позасудового захисту виступають український парламент, його засоби парламентського контролю та народні депутати України, а також Верховна Рада АРК та її депутати, оскільки законодавчі тренди задаються та оберігаються саме ними. Верховна Рада України, відповідно до Конституції та закону «Про Регламент Верховної Ради України», приймає закони та вносить зміни до Конституції, надає або не надає згоду на ратифікацію міжнародних договорів Україною та проводить їх денонсацію, здійснює кадрову політику та парламентський контроль відносно чималої кількості органів виконавчої влади, проводить призначення або звільнення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та заслуховує його доповіді (ст. 85 Конституції та ст. 208 та 232-3 Регламенту) [22].

Відповідно до ст. 89 Конституції, глави 16 Регламенту ВРУ та Закону України «Про комітети Верховної Ради України», парламент створює необхідні комітети безпосередньо з народних обранців, що зокрема, визначають наявність у законопроектах норм, що негативно впливають на забезпечення прав та свобод людини і громадянина, а профільний комітет – безпосередньо здійснює призначення чи звільнення та заслуховує омбудсмана [23]. Наразі профільним у сфері прав людини є Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин, що здійснює відповідний контроль безпосередньо та через Уповноваженого ВРУ з прав людини, а також

займається співробітництвом з Радою Європи, ОБСЄ, ООН та її органами, іншими міжнародними організаціями відповідно до компетенцій [24]. Важливо занотувати, що суміжні за сферами відання комітети українського парламенту також функціонують в частині діяльності по забезпеченню та захисту прав людини.

Ще одним важливим механізмом Верховної Ради є тимчасові слідчі комісії. Так, згідно з п.2 ч.2 ст. 4 ЗУ «Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України», у випадку отримання Верховною Радою повідомлення щодо масового характеру порушень прав і свобод людини і громадянина, утворюється слідча комісія шляхом прийняття відповідної постанови не менш як третиною конституційного складу парламенту [25]. Суттєвим чинником забезпечення публічного розголосу проблеми є законодавчо передбачене право працівників ЗМІ бути присутніми на відкритих засіданнях таких комісій. Результатом діяльності комісії стає письмовий звіт, що розглядається Верховною Радою, результатом чого може стати надсилання матеріалів чи висновків до Генеральної прокуратури України, відповідним посадовим особам чи органам державної влади або місцевого самоврядування.

Окрім згаданих колегіальних органів Верховної Ради, нормами ч. 5 ст. 17 ЗУ «Про статус народного депутата України» передбачено право нардепа, як представника держави, за умов порушення прав і свобод людини та громадянина, може безпосередньо на місці порушення вимагати термінового припинення таких дій або, відповідно до ст.ст. 15 та 16 надсилати депутатський запит або звернення до відповідних органів та посадових осіб з такою ж метою. Крім того, ст. 18 передбачено забезпечення публічності шляхом оприлюднення обранцем інформації у ЗМІ [26].

Окремим інститутом виступає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, що, відповідно до ст. 101 КУ та Закону «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» здійснює парламентський контроль у

даній сфері; крім того, від його імені виступають його представництва, діяльність котрих регулюється відповідним Положенням, затвердженим наказом омбудсмена Д. Лубінця вже під час повномасштабного вторгнення [27]. Нормами ч. 2 ст. 4 Закону прямо вказано на те, що діяльність омбудсмена є доповненням до інших існуючих механізмів захисту прав та не має сили скасування або підміни щодо них. Разметаєва Ю.С. зазначає в своїй праці, що український омбудсмен включає як «сильну», так і «слабку» модель омбудсмена, оскільки у разі звернення потерпілого до інших механізмів захисту, Уповноважений припиняє розгляд звернення [16, с.237]. Багато дослідників приходять до висновку, що цьому правозахисному інституту притаманні такі якості, як незалежність від діяльності інших державних органів, неформалізований підхід до розгляду звернень, безоплатність надання допомоги.

Робота Уповноваженого характеризується форматом безпосереднього втручання (заходами перевірок та контролю), а також публічного розголосу щодо виявлених порушень на рівні держави (висвітлення проблем у національних ЗМІ). Він наділений доволі широкими повноваженнями, а саме: проведення перевірок, розслідувань та відкриття власних проваджень; подання за результатами розгляду звернень осіб органам влади рекомендаційних настанов, які зобов'язані розглянути їх; в рамках надання парламенту щорічних або спеціальних доповідей або звернення до Конституційного Суду постановка питань щодо необхідності зміни усталених практик органів влади або внесення змін до законодавства для припинення порушень прав людини.

Центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідають за створення умов, які сприяють належній реалізації прав і свобод людини і громадянина, юридичних осіб публічного та приватного права. Так, до цих органів можуть звертатись особи із зауваженнями або скаргами чи пропозиціями. Відповідно до ст. 116, Конституції Кабінет Міністрів України «вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина», а

головним органом у ньому в даній сфері виступає МВС, що відповідає за формування державної політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини. При КМУ діють Урядові Уповноважені, що займаються забезпеченням прав людини у конкретних сферах відання: із захисту державної мови, з прав осіб з інвалідністю, у справах ЄСПЛ, з питань гендерної політики, бізнес-омбудсмен, освітній омбудсмен, з питань ВПО.

Відповідно до положень ч.2 статті 102 Конституції України, Президент України є гарантом «додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина». При ньому функціонують наділені консультативно-дорадчими функціями Радники-Уповноважені; станом на лютий 2024 року діють такі: з прав дитини та дитячої реабілітації, з питань реабілітації учасників бойових дій, з питань безбар'єрності, з питань забезпечення прав захисників України.

Згідно з положеннями національного законодавства, прокуратура, як механізм захисту прав людини, як наведено в роботах Макосія Ю.Д., «виконує правозахисну функцію держави, котра знаходить свій вияв насамперед у захисті основоположних конституційних прав та свобод людини і громадянина та повазі до них» [28, с. 22]. Функції прокурора включають поряд з підтримкою публічного обвинувачення і представництво інтересів у суді у визначених випадках [29]. Згаданий науковець додає, що «прокурор може представляти як інтереси держави, так і громадянина» [28, с.119]. Разом з тим, прокуратура здійснює нагляд за додержанням законодавства «органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство» та «при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» [13]. На додачу, науковцями наголошується, що представництво інтересів держави прокурором не може здійснюватись «у справах, котрі пов'язані з виборчим чи референдумним процесом, діяльністю парламенту, глави держави,

політичних партій, громадських об'єднань, організацій, що здійснюють професійне самоврядування, а також релігійних організацій» [30, с. 214].

Інститут адвокатури, з огляду на норми ст. 2 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є недержавним і самоврядним [31]. Гришко О.М. наводить наступне визначення його функцій: «здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги (адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення) на професійній основі» [32, с. 37]. На нашу думку, не будучи інструментом держави, саме адвокатура у якості інституту громадянського суспільства правової держави надає кожному спроможність реалізувати власні права і свободи, використовуючи право на правничу допомогу, гарантоване державою. Як зазначив представник адвокатського середовища Бочуляк Н.І., «рівень розвитку інституту адвокатури є одним із визначальних індикаторів демократичності суспільства, однією із конститутивних ознак стану захищеності прав людини» [33, с. 15]. Саме незалежність адвокатури від державних органів виключає можливість авторитарного впливу на професійну діяльність адвокатів, у зв'язку з чим ряд науковців займають позицію, що адвокатура не є ні частиною системи органів юстиції, ні тим більш державною інституцією, з чим ми погоджуємось.

Важливу нішу в системі захисту прав людини і громадянина займають неурядові міжнародні та національні правозахисні організації і засоби масової інформації. Разметаєва Ю.С. висловлює думку, що неурядові організації в цьому процесі здійснюють відокремлену функцію – сприяють успішній реалізації прав людини і громадянина [16, с. 221]. Дані утворення діють за наступними напрямками: надання безпосередньої допомоги постраждалим особам в той чи

інший спосіб та проведення громадських розслідувань; проведення моніторингу та складання аналітичних звітів щодо сфери в цілому; проведення кампаній громадської підтримки та лобіювання змін законодавства в сферах, де виявлено порушення; інформування громадянського суспільства та просвітницька робота. Відомими міжнародними організаціями є Amnesty International, Human Rights First, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Human Rights Watch, Міжнародна федерація з прав людини, а національними – Центр громадянських свобод Українська Гельсинська група, Фундація прав людини та ін.

Місцеві та загальнодержавні засоби масової інформації є т.зв. «четвертою владою», безпосередньо здійснюють реалізацію права на інформацію та свободи слова, опосередковано здійснюють вплив на систему захисту прав людини, надаючи суспільного розголосу тим чи іншим подіям, що призвели до порушень у сфері прав людини (прикладом слугує діяльність ЗМІ під час подій Революції Гідності). Варто відмітити, що права людини можуть захищатись не лише переліченими інститутами, а й окремими активістами та правозахисниками.

На закінчення слід сказати, що механізми захисту прав людини задіюються при виникненні перешкод на будь-якому етапі реалізації прав і свобод. В Україні існує складна, більш-менш збалансована екосистема забезпечення прав та свобод людини і громадянина, яка включає міжнародні та національні механізми захисту, які, в свою чергу, поділяються на судові і позасудові. Ключова роль належить судовим засобам захисту, передусім, конституційному судочинству; тим не менш, значення позасудових та, особливо, недержавних способів захисту не слід применшувати.

На наше переконання, Україна знаходиться на шляху національного усвідомлення того, що дієвість системи захисту прав та свобод залежить як від відповідних механізмів держави, так і від діяльності інститутів громадянського суспільства та окремих осіб з активною позицією.

1.3 Зобов'язання держави в сфері захисту прав людини

Питання зобов'язань держави у цій сфері є неодмінною частиною сучасної теорії прав людини та міжнародного права, особливо в контексті європейського права. Ця проблема є методологічним фундаментом сучасного аналізу реалізації основних прав людини, що входить як до теоретичної, так і практичної юриспруденції.

У процесі формування доктрини прав людини, як зазначає Христова Г.О., існував поділ цих прав на "негативні" та "позитивні", що визначалося способом реалізації прав особи та засобами їх забезпечення з боку держави – чи то утриманням від певних дій, чи навпаки, активним безпосереднім втручанням [34]. Основною рисою позитивних зобов'язань держави є вимога до національних органів влади впроваджувати та застосовувати необхідні заходи для забезпечення прав людини, що передбачає прийняття відповідних та ефективних заходів для гарантування та захисту основних прав у кожній конкретній ситуації. В контексті дослідження варто підкреслити, що зобов'язання держави щодо поваги та захисту прав людини лишаються чинними у разі виникнення збройних конфліктів, навіть якщо втрачено контроль над частиною власної території.

Система міжнародного правового захисту складається з міждержавних організацій, що прямо здійснюють заходи щодо захисту прав людини, відповідних договорів, що ратифікуються зацікавленими державами, на основі яких визначаються повноваження та механізми функціонування цих організацій, та звичаєвого міжнародного права. Держави, що ратифікують міжнародні договори у вказаній сфері, беруть зобов'язання не лише перед іншими державами-підписантами, але й, в першу чергу, перед індивідами, на яких поширюється юрисдикція цієї держави. Вважаємо, що особливість зобов'язань держави у сфері прав людини полягає в тому, що вони здійснюються в межах національного законодавства, а їх додержання або порушення може бути оцінено

уповноваженими судовими (або квазісудовими) установами на національному та міжнародному рівнях, що призводить до відповідальності держави за їх порушення. В цьому контексті Христова Г.О. також додає, що способи та засоби реалізації того, на що погодилися держави, формально не визначаються, у зв'язку з чим існує значна свобода у виконанні зобов'язань [35, с. 23].

З точки зору масштабності впливу можна розділити міждержавні організації на глобальні (або універсальні) та регіональні. Глобальні прийнято розрізняти на три категорії:

- постійні органи-складові структури Організації Об'єднаних Націй (далі- ООН). Зокрема, Рада ООН з прав людини – допоміжний орган ГА ООН, який складають 47 держав-членів та держави-спостерігачі та яким керує Верховний Комісар ООН з прав людини [36]; основним завданням органу є проведення універсальних періодичних оглядів виконання державами своїх конвенційних зобов'язань. Крім того, у 2014 та 2022 роках у зв'язку з розпалюванням військової агресії в Україні було створено відповідні моніторингові місії ООН. 7 квітня 2022 року було призупинено членство російської федерації в Раді з огляду на вторгнення до України, що, з юридичної точки зору, вносить невизначеність щодо впливу рішень Ради на країну-агресора.

Не менш важливими є функціональні органи Економічної і соціальної ради ООН – одного з головних органів ООН, який серед своїх функцій має заохочення держав до дотримання основоположних прав і свобод, наприклад – Комісія про становище жінок, що здійснює моніторинг у відповідній сфері та структура ООН Жінки, що в цьому сприяє. Разом з тим, в іншу структуру – Секретаріат ООН, очолюваний Генеральним секретарем ООН, входять такі галузеві органи, як Управління Верховного комісара ООН з прав людини, яке займається видання норм, моніторингом та забезпечення відстоювання прав і свобод, та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, що надає допомогу ВПО та

біженцям [37]. Варто згадати і Міжнародний суд ООН – окремий механізм ООН, що має повноваження основного судового органу Організації та може розглядати спори у рамках порушення міжнародних договорів чи проблем з їх тлумаченням.

- спеціалізовані організації ООН, що, відповідно до ст. 57 та ст. 63 Статуту ООН, діють на постійній основі та здійснюють в межах компетенції правозахисну діяльність [9]. Крім того, діють спеціальні процедури Ради з прав людини – окремі представники експертного середовища або робочі групи з 5 представників регіональних груп ООН, що виконують тематичні дослідження, здійснюють консультації та просвітницьку роботу, будучи підзвітними Раді [38].

- конвенційні органи. Як відомо, Україна є однією з держав-засновників ООН у 1945 році. Українська делегація зробила помітний внесок при розробці Статуту ООН в частині формування преамбули, мети та принципів статуту, який, по суті, став першим в історії багатостороннім договором, що декларував підвалини забезпечення основоположних прав і свобод. Всезагальна декларація прав людини, яка була прийнята 10 грудня 1948 року у формі резолюції Генеральної Асамблеї ООН, містить «еталон» переліку прав людини, при тому, що офіційно вона не є обов'язковою навіть для тих держав, які підтримали її у голосуванні [39]. У рамках ООН існує дев'ять основних договорів щодо прав людини, для кожного з яких утворено відповідний спеціалізований комітет (підкомітет), уповноважений розглядати питання порушень державами цього договору та які мають статус міжнародних квазісудових органів (іншими словами, їх рішення не є судовими):

1. Міжнародна конвенція з ліквідації всіх форм расової дискримінації (CERD). Україна і росія є державами-учасниками з 1966 року, ратифікували 1969 року;

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ICCPR). І наша країна, і держава -агресор є учасниками пакту з 1968 року, провівши ратифікацію у 1973 році.

3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ICESCR). Позиція щодо пакту в держав така ж, як і в попередньому випадку.

4. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW). Обидві держави є підписантами (1980 р.) та ратифікували угоду (1981 р.).

5. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (CAT). Україна є підписантом з 1986 року, рф – з 1985 року, обидві ратифікували угоду у 1987 р.

6. Конвенція про права дитини (CRC). Обидві держави є учасницями з 1990 року, ратифікувавши 1991 та 1990 року відповідно.

7. Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих - мігрантів та членів їх сімей (CMW). Ні наша країна, ні країна-окупант не здійснили жодних дій щодо прийняття цього документу.

8. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (CPED). У 2015 році після подій Революції гідності ВРУ ратифікувала конвенцію, в той час як рф не є стороною цього договору.

9. Конвенція про права осіб з інвалідністю (CRPD). Обидві країни є учасниками з 2008 року, ратифікувавши її 2010 та 2012 року відповідно.

Описавши ці дев'ять основних документів, ми маємо наголосити на тому, що Україна підписала та/або ратифікувала усі факультативні протоколи до перелічених угод (до того ж ратифікувавши ряд додаткових конвенцій меншого значення), в той час як російська федерація не визнала більше половини з них [40]. Це важливо у контексті широкомасштабної війни, оскільки індивідуальну скаргу індивід може подати виключно проти держави, що обов'язково є стороною порушеного договору та визнає юрисдикцію відповідного комітету

щодо розгляду таких скарг. Іншими словами, якщо особа вважає права порушеними з боку української держави, то має широкі можливості щодо їх захисту за допомогою вказаних механізмів. На противагу цьому, проти росії можливо подати скаргу всього до чотирьох визнаних нею комітетів: з прав людини, проти катувань, з ліквідації дискримінації жінок та з расової дискримінації. На нашу думку, судячи з зовнішньополітичних спрямувань країни агресора, не можна виключати, що ці можливості можуть бути скорочені або відкликані нею.

Значним кроком в сфері захисту прав і свобод було прийняття у 1998 році Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Цей документ встановив індивідуальну кримінальну відповідальність за злочини, такі як геноцид, злочини проти людяності, військові злочини та злочин агресії [41]. Важливо підкреслити, що Міжнародний кримінальний суд не є заміною для національних судів. Адже відповідно до вказаного договору, кожна держава-учасник має зобов'язання здійснювати свою кримінальну юрисдикцію щодо осіб, які несуть відповідальність за міжнародні злочини. Даний орган уповноважений на втручання лише у випадках невиконання державою своїх міжнародних зобов'язань та національного судочинства. Як вже зазначав Стратонов В.М. у своїй праці, МКС «не здійснює свою юрисдикцію щодо злочину агресії, скоєного громадянами або на території держави, яка не є стороною Статуту. Навіть якби обидві держави стали державами-сторонами МКС, їх ратифікації не мали б зворотної сили» [66, с. 37].

Завершуючи опис глобальних механізмів, зазначимо, що тривають дискусії щодо доцільності ратифікації нашою країною цього договору з огляду на те, що деякі провідні країни, на кшталт США та Ізраїлю, з міркувань обмеження суверенітету існуванням такого механізму, не є учасниками договору, передусім з метою захисту національних військових формувань (у січні 2000 року Україна підписала його, але дотепер не ратифікувала). Переконані, що, незважаючи на

важливість для євроінтеграційних процесів в Україні, відтермінування даного питання є беззаперечно правильним у зв'язку з існуванням імовірності подання росією безлічі безпідставних звернень до цього органу стосовно наших громадян.

Актуальною для України регіональною системою захисту прав людини є європейська. Наша держава поки що не є членом ЄС, проте з 1995 року є членом Ради Європи (це дві різні екосистеми), що покладає на Україну зобов'язання дотримуватись вимог Європейської конвенції з прав людини, що була ратифікована парламентом у 1997 році, та пов'язаних з нею інших угод, а також визнання поширення юрисдикції Європейського суду з прав людини на територію української держави. Головним постулатом конвенції являється ст. 1 «Зобов'язання поважати права людини», де чітко зазначено, що держави зобов'язані забезпечувати права і свободи, передбачені цією Конвенцією, кожній особі, яка перебуває під їхньою юрисдикцією [42]. Зобов'язання щодо утримання держави від деякого кола дій задля недопущення порушення прав закладено безпосередньо в тексті, обов'язки ж щодо активних дій для захисту прав інтерпретуються виходячи з правозастосовної практики та ґрунтуються на принципі верховенства права.

ЄСПЛ є впливовим органом не лише в Україні, оскільки він має високі стандарти судочинства та має очевидну перевагу перед багатьма сучасними правозахисними організаціями: його рішення є обов'язковими для країн, які приєдналися до Конвенції. Так, українська судова система використовує приписи Європейської конвенції та практику Суду як одне з джерел прецедентного права. На жаль, офіційна статистика свідчить, що із загального числа 74650 заяв на розгляді трійка країн-лідерів за поданими проти них заявами розташована наступним чином: проти Туреччини – 26,9%, проти росії – 22,4%, проти України – 13,9% [4]. За словами президентки ЄСПЛ, найчастіше проти України подають скарги щодо упередженості системи судочинства.

Варто згадати і те, що з 16 березня 2022 року прийнято резолюції Комітету Міністрів Ради Європи та ЄСПЛ щодо припинення членства РФ в Раді Європи та обмеження компетенції ЄСПЛ на розгляд справ щодо порушень Конвенції виключно за умови, що їх було здійснено до 16 вересня 2022 року. У своїх дослідженнях Стратонов В.М. вказував, що станом на квітень 2023 року «формально країна-агресорка залишається учасницею ще 41 міжнародного договору Ради Європи», однак очевидним є факт, що російська державна машина не виконуватиме будь-які рішення, що набули чинності після 15 березня 2022 року, враховуючи і без того низький рівень дотримання міжнародних зобов'язань, що може ще більше погіршитись у зв'язку із її виключенням з РС [66, с. 57]. Необхідно окремо зупинитись на тому, що недоліком дієздатності міжнародної системи правозахисту є неможливість одночасного подання скарг з ідентичних питань до органів ООН та ЄСПЛ, бо це може спричинити припинення розгляду справи Судом.

Висновок до вищесказаного носить дещо песимістичний характер, адже, як у 2013-2014 роках, так і на момент вторгнення 2022 року українська влада та міжнародна спільнота зіткнулися з гострою потребою протистояння військовій агресії росії та нівелювання пов'язаних з цим небезпек, при цьому виявивши неспроможність з точки зору формально-юридичних та політичних питань.

У сучасних умовах особливими аспектами захисту прав і свобод нами визнаються: необхідність адаптації існуючих міжнародних механізмів інституційного захисту прав людини до нових викликів; проблема розробки нових засобів захисту в реактивному режимі (з метою реагування, а не попередження порушення прав людини); непросте завдання з пошуку важелів впливу на країну-агресора, що порушила и продовжує порушувати усі можливі взяті на себе зобов'язання, з метою відновлення вже порушених прав.

РОЗДІЛ 2

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

2.1 Обмеження та захист прав людини в умовах воєнного стану

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України змусило всі рівні державного управління та суспільство в цілому перейти до аврального режиму функціонування в умовах дії воєнного стану. Зумовлене цим, передбачено та введено тимчасові обмеження конституційних прав і свобод в умовах загрози, при цьому встановлено строк дії цих обмежень із можливістю пролонгації.

Що ж являє собою феномен воєнного стану? Незважаючи на одинадцять згадувань в тексті Конституції, дане поняття нею не визначається, однак зобов'язує до створення відповідного закону. Так, вперше дане поняття було наведене в Законі «Про правовий режим воєнного стану» № 1647-III від 6 квітня 2000 року [43], що втратив чинність у зв'язку з ухваленням 12 травня 2015 року нового бачення регулювання цього надважливого явища – ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII [44]. Отже, відповідно до чинного законодавства, воєнний стан – це спеціальний правовий статус, що встановлюється в Україні або в окремих її регіонах у разі збройної агресії, а також в інших ситуаціях, передбачених законом, і передбачає делегування відповідних повноважень органам влади, необхідних для протидії збройній агресії та забезпечення національної безпеки. Важливо відмітити, що у законі зразка 2000 року не існувало норм щодо утворення ні військових, ні військово-цивільних адміністрацій, які, здійснюючи заходи воєнного стану в наш час, мають суттєві повноваження щодо впровадження обмежень прав і свобод людини та громадянина.

Під час російської агресії 2014 року воєнний стан не вводився з низки причин, зокрема, на нашу думку, через відсутність консенсусу серед членів тодішньої Ради національної безпеки та оборони, призначення Верховною Радою у травні позачергових виборів Президента, позачергових парламентських перегонів, що спричинило відсутність політичної волі тодішнього керівництва та недостатньої кількості голосів у парламенті. Державний апарат не був готовий до реагування на події війни, тому, продовжуючи такий хід думок, Стратонов В.М. писав, що «тоді говорили про тероризм(як одну із форм насилля), де розглядались проблеми терористичної діяльності під час збройних конфліктів міжнародного та не міжнародного характеру» [45, с. 198]. Тим не менш, уведення воєнного стану у лютому 2022 року сталося не вперше (однак вперше на всій території держави). В історії України відомий прецедент, що стався 26 листопада 2018 року, коли у десяти областях країни було введено у дію воєнний стан на тридцять діб з причини потенційної можливості повномасштабного вторгнення збройних формувань російської федерації, який по завершенню не продовжували.

Відповідно до статті 24 закону, ст. 4 Міжнародного пакту та ст. 15 Європейської конвенції, Україна через МЗС зобов'язана повідомити Генсека ООН, Генсека Ради Європи та уповноважених осіб держав-учасниць про будь-які відступи від взятих на себе обов'язків щодо захисту прав і свобод, обсяги та причини цих кроків у визначені угодами способи. Вперше цей механізм, треба підкреслити – за умов відсутності воєнного стану, був застосований 21 травня 2015 року українським парламентом у Заяві «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод», у якій ішлося про вимушений відступ від зобов'язань, передбачених п. 3 ст. 2, ст.ст. 9,12,14,17 МПГПІ та ст.ст. 5,6,8,13 ЄКПЛ, зважаючи на проведення антитерористичної операції у зв'язку з необхідністю відновлення конституційного ладу та відсічі агресії рф [46].

Зауважимо, що обсяг правових обмежень, передбачених указами Президента листопада 2018 та лютого 2022 років, носить ідентичний характер, власне, як і тексти відповідних пунктів обох указів, якими, з огляду на введення в дію воєнного стану, було оголошено наступне: «можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 - 34, 38, 39, 41 - 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України "Про правовий режим воєнного стану"» [47; 48].

МЗС України у березні 2022 року було поінформовано Генсека ООН щодо введення воєнного стану в Україні, здійснення певних заходів цього особливого режиму та можливого відступу від зобов'язань: нотифікацією С.N.65.2022 від 01.03.2022 за ч. 3 ст. 8, ст.ст. 3, 9, 12, 13, 17, 19-22, 24-27 МПГПП та ч. 3 ст. 4, ст.ст. 8-11, 13, 14, 16 ЄКПЛ, ст. 1-3 Додаткового протоколу та ст. 2 Протоколу № 4 до неї [49]; нотифікацією С.N.78.2022 від 16.03.2022 року за ч. 3 ст. 2, ст.ст. 9, 14 Пакту та ст.ст. 5, 6 і 13 Конвенції [50]. Разом з тим, Україна інформує ООН про кожне з продовжень строку дії воєнного стану, яких станом на березень 2024 нараховується десять. Описані у вищеперерахованих актах заходи включають можливість обмеження наступних сфер прав людини і громадянина (упорядковано за статтями Конституції): недоторканості житла; таємниці листування, телефонних перемовин, телеграфної та іншої кореспонденції; втручання до особистого та сімейного життя; свободи пересування; свободи думки і слова; участі в управлінні державою та політичної діяльності; зборів і маніфестацій; власності та результатів діяльності індивіда; свободи підприємництва; праці та вибору місця роботи; страйку; достатнього життєвого рівня; освіти; особливого режиму правосуддя в організаційних та технічних аспектах.

Разом з тим, треба наголосити на тому, що текст п. 25 ч. 1 ст. 8 закону «Про правовий режим воєнного стану», який було додано вже у 2022 році, а саме «запроваджувати інші заходи, передбачені нормами міжнародного гуманітарного права», вносить юридичну невизначеність щодо заходів обмеження державою конституційних прав, що, на нашу думку, потребує законодавчого виправлення.

Як вже зазначалось в 1.2, Конституція та міжнародні угоди чітко описують права, які за жодних обставин не можуть бути порушені: рівність прав; дії з громадянством; життя; гідність особи; свобода та недоторканність; звернення до публічної влади; житло; шлюб та сім'я; рівність дітей; судовий захист; відшкодування матеріальної та моральної шкоди; обізнаність з правами та обов'язками; незворотність дії нормативно-правових актів; правнича допомога; невиконання явно злочинних наказів; повторна відповідальність за однакові порушення; презумпція невинуватості; відмова надання показань проти себе чи близьких. Крім того, діють зміни до законодавства, які відкрили двері для спрощення чи розширення можливостей особи реалізувати свої права. Зокрема, як інформує МВС, впроваджено таке: дозвіл в деяких випадках на здійснення видатків з арештованих рахунків фізичним особам; отримання працевдатними індивідами, що втратили роботу з об'єктивних причин, індивідуальної державної матеріальної допомоги як одноразової, так і на регулярній основі («Підтримка» та ін.); компенсація громадянам, що тимчасово розмістили ВПО у своєму житлі, витрат на оплату комунальних послуг, а роботодавцям, що працевлаштували ВПО – пов'язаних з цим витрат; відсутність стягнень або штрафів за несвоєчасну або не повного обсягу оплату ЖКП; спрощено ряд поширених серед населення процедур (зокрема, отримання дозволів на зброю, оформлення інвалідності, перетин держкордону України особами з інвалідністю та дітям) та розширено перелік послуг, що надаються дистанційно в електронному вигляді («Дія»); дозвіл на керування авто з простроченими водійськими правами [51]. Подібного роду законодавчі новели траплялись і раніше, в тому числі, прийняття у 2014 році

законів «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», щодо яких науковцями та правниками висловлено немало критики: дані акти слабо регулюють чимало питань, пов'язаних із забезпеченням прав людини в обставинах збройного конфлікту в цілому та воєнного стану зокрема, особливо щодо виборчих прав ВПО, їх участі в управлінні державними справами, житлових прав, компенсацій та соціального забезпечення.

У ході роботи у період з 13 по 17 лютого 2024 року було проведено опитування, спрямоване на оцінку поінформованості цільової аудиторії щодо правового регулювання сфери забезпечення прав людини в Україні. У вказаний період взяло активну участь 112 респондентів, серед яких наявні такі категорії громадян, як: здобувачі освіти денної форми навчання спеціальності «Право» ХДУ; здобувачі освіти заочної форми навчання спеціальності «Право» ХДУ; здобувачі освіти усіх форм навчання інших спеціальностей ХДУ; викладацький склад ХДУ та НЮУ імені Ярослава Мудрого; викладачі закладів загальної середньої освіти; працівники правоохоронних органів; представники ІТ-індустрії тощо. Учасникам опитування було запропоновано відповісти на наступні п'ять питань (розподіл відповідей на кожне питання наведено у додатку А):

1) за яких умов можуть бути скасовані права та свободи людини, надані Конституцією України? 83% респондентів обізнані щодо того, що конституційні права і свободи людини не можуть бути скасовані за жодних умов (Додаток А.1).

2) які права і свободи людини можуть бути обмежені під час дії воєнного стану? 56,3% опитаних відповіли вірно на питання про те, що їх перелічено у ч.1 та 2 ст. 64 Конституції України (Додаток А.2).

3) чи зберігаються основні гарантії прав людини, такі як право на життя та особисту недоторканність, у разі оголошення воєнного чи надзвичайного стану? Абсолютна більшість (94,6%) респондентів надали вірну відповідь (Додаток А.3).

4) чи допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів? Лише близько половини респондентів (53,6%) надали правильну відповідь-заперечення (Додаток А.4).

5) коли людина може звернутися до Європейського суду з прав людини? Переважна більшість опитаних (69,6%) володіє знаннями про право на звернення до ЄСПЛ після використання всіх національних засобів юридичного захисту (Додаток А.5).

Зі всього вказаного вище впливає, що обмеження та порушення прав людини є нетотожними явищами, оскільки перше завжди відбувається у межах закону та з конкретною передбаченою місією, в той час як друге знаходиться за межею дозволеного. Важливо зберігати баланс між інтересами держави та повагою до прав та свобод кожної особи. Тимчасове невиконання деяких зобов'язань Україною не є порушенням міжнародних угод.

Отже, можна розглядати введення воєнного стану як інструмент відновлення умов, у яких людина може ефективно здійснювати свої права та свободи. Водночас, правами людини визначаються кордони діяльності публічної влади у питаннях задіяння воєнного стану та засоби, які можна застосовувати. Отримані результати опитування свідчать про задовільний рівень компетенції опитаних за окремими питаннями та про посередній рівень в розрізі сумарно наданих окремим респондентом відповідей, що свідчить про необхідність збільшення зусиль держави та недержавних організацій щодо інформування суспільства про дану галузь.

2.2 Особливості захисту прав дітей в умовах воєнного стану

Протягом багатьох сотень років проблема участі дітей у збройних конфліктах залишається нагальною. Безперечно, в умовах бойових дій особливе

місце в системі захисту прав і свобод дитини посідає наявний правовий базис щодо захисту прав і свобод дитини, яким держава забезпечує закріплення прав дитини відповідними засобами – шляхом охорони, захисту та відновлення. Будь-які збройні конфлікти мають негативний вплив на дієздатність інституту сім'ї в цілому, особливо зачіпаючи забезпечення основних потреб дітей, їхній розвиток та психологічний стан. В умовах триваючої агресивної війни на території держави, на думку Верховного Суду України, права дітей поділяються на: загальні права, що належать кожній дитині; права дитини, що має статус ВПО або біженця; права дитини, що є постраждалими внаслідок військових дій [52].

Уже згаданою в підрозділі 1.3 Конвенцією про права дитини (зокрема, ст.ст. 19 та 38) та Додатковим протоколом до неї, підписанти яких занепокоєні «пагубним і широкомасштабним впливом збройних конфліктів на дітей, а також їх довгостроковими наслідками для міцного миру, безпеки та розвитку», задекларовано, що держави мають докласти усіх можливих зусиль щодо постійного поліпшення становища дітей, незалежно від будь-яких розбіжностей, забезпечуючи їхній розвиток та освіту у спокої та безпеці. Крім цих міжнародних документів, дану сферу в Україні регламентують Женевська конвенція та протоколи до них, ряд інших конвенцій, згаданий раніше Римський статут та резолюції РБ ООН та РЄ. Кожні п'ять років держави-учасниці, включаючи нашу країну, представляють звіти Комітету ООН з прав дитини, в яких описують свої заходи з гарантування прав дітей, вказують на виклики, що виникали під час виконання умов Конвенції, і обговорюють можливі шляхи вирішення цих проблем. Тим не менш, на превеликий жаль, станом на березень 2024 року, внаслідок війни лише документально підтверджено загибель 537 дітей, поранення 1274, зникнення безвісти близько 2100 дітей, майже 20000 з них є заручниками агресора, яких було примусово переміщено (депортовано), а 14 є жертвами сексуального насильства, вчиненого в умовах військової агресії [2]. Ворогом у ході постійних обстрілів пошкоджено близько 3800 закладів освіти

всіх рівнів, 365 з яких агресором знищено вцент [1; 2]. Наведена статистика є більш ніж очевидним показником невіршеності питання захисту дітей у повній мірі у наші дні.

Новітніми викликами як для України, так і для міжнародного співтовариства є захист дітей, що зазнали фізичних, моральних чи психологічних страждань, діти-ВПО чи біженці, діти живих, безвісти зниклих та підтверджено загиблих українських захисників. Однією з негативних актуальних тенденцій, на наше переконання, є ставлення правової системи до дитини скоріше як об'єкту, а не суб'єкту правових відносин. Тим не менш, Касаційний цивільний суд ВС у постанові від 01.04.2020 року у справі №234/19213/17 зазначив, що «дитина є суб'єктом права і, незважаючи на незначний вік, неповну цивільну дієздатність, має певний обсяг прав. Одним з основних її прав є право висловлювати свою думку та право на врахування думки щодо питань, які стосуються її життя» [52].

Положеннями ст. 52 Основного Закону фіксується позиція держави щодо припустимості будь-яких дій насильницького чи експлуатаційного характеру по відношенню до дітей. У розумінні законодавства України дитиною виступає особа у віці до вісімнадцяти років (до набуття повноліття), окрім передбачених законом винятків набуття права повнолітньої особи раніше зазначеного строку. Дитиною, що є потерпілою внаслідок бойових дій, Законом від 26 квітня 2001 року № 2402-III «Про охорону дитинства» визнано ту, що «внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні» [53]. Цим же законом у ст. 10 дитині гарантується «право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності» та забезпечується захист державою від проявів насилля чи негідного поводження у будь-якій формі.

У контексті роботи варто згадати положення: ст. 30 закону, що, як і вже згадані міжнародні угоди, прямо зобов'язує державу вживати всіх необхідних заходів для превенції, виявлення та звільнення дітей від будь-якого виду участі у бойових діях; ст. 30-1, якою регламентовано зобов'язання державного апарату на всіх рівнях, відповідно до міжнародних угод, здійснювати усе можливе для захисту дітей, що перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів та дітей; ст. 30-2 окреслює сферу захисту дітей, що є постраждалими чи свідками сексуального насильства, у т.ч. превенцію, виявлення та опитування, надання допомоги та реабілітації; ст.ст. 31 та 32 регламентують захист дітей-ВПО та біженців та попередження зловживань у цій сфері.

З початком повномасштабного вторгнення постала проблема необхідності координації розпоршених та подекуди евакуйованих органів влади у питанні захисту прав дитини, у відповідь на яку, відповідно до постанови КМУ від 17 березня 2022 р. № 302, було утворено відповідний орган – Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану, завданням якого стала організація та узгодження діяльності органів влади щодо евакуації, розміщення, забезпечення необхідним дітей у будь-якому статусі, моніторинг ситуації із захистом прав дитини (як на території країни, в тому числі окупованої частини, так і в державах тимчасового перебування), міжнародний розголос про діяльність штабу та поточне становище із дитячими правами [54].

Найнебезпечнішими зі зрозумілих причин є посягання на життя та охорону здоров'я дитини, найгіршими прикладами яких є трагедії Маріуполя, Бучі, Ірпеня, Херсонщини та Харківщини, де мали місце масові вбивства та каліцтва, катування, зґвалтування та інші жахливі злочини. Разом з тим, росія використовує заборонені методи ведення війни, в тому числі і проти дітей: так, відомі непоодинокі факти застосування касетних, фосфорних та термобаричних боєприпасів по житлових кварталах та цивільній інфраструктурі, що привезло до каліцтва чи загибелі дітей, що прямо порушує вимоги як вже описаних

нормативних актів, так і статтю 23 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі з додатком. Описані вище дії та жорстоке поводження з боку російських окупаційних сил є також порушенням ст. 37 Конвенції ООН про права дитини, а посягання на статеvu недоторканість – статті 34 Конвенції (варто лише згадати задокументований на відео факт згвалтування немовля). Подібні задокументовані випадки мали місце, зокрема, у м. Буча та у Ізюмському районі Харківської області.

Крім того наголошуємо, що рф свідомо перешкоджала та продовжує перешкоджати забезпеченню гуманітарних потреб дітей, порушуючи ст. 55 Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни, захоплюючи або обстрілюючи пункти гуманітарної допомоги (як приклад, атака на гуманітарний центр «Херсонський ХАБ» в м. Херсон у ніч на 05.12.2023), логістичних операторів (удар по харківському терміналу «Нова Пошта» 21.10.2023), обмежуючи доступ населення до продуктів харчування, води та ліків (повсюдно на ТОТ). В поточних умовах війни на території країни повсюдно порушується право дітей на охорону здоров'я, зважаючи на постійні обстріли збройними формуваннями росії таких об'єктів, як лікарень, пологових будинків, станцій та автотранспорту медицини катастроф тощо, що призводить до неможливості надання медичних послуг вчасно та якісно; наведена вище цифра поранених дітей є сильно нижчою від реальної кількості, що в сукупності порушує ст. 24 Конвенції ООН про права дитини.

Разом з тим, слід згадати порушення права дитини на освіту, задекларованого статтею 28 Конвенції, а такої Декларацією ООН «Про безпеку шкіл», діями військ рф зі руйнування закладів освіти по всій території країни, створення труднощів для проведення освітнього процесу у будь-яких формах, в т.ч. і в дистанційній, а на ТОТ України ще й нав'язування російських пропагандистських навчальних програм. Як зазначають Турченко О.Г. та Пилипишина І.І., з огляду на це профільний український Закон «Про освіту» було

доповнено ст. 57-1 «Державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану», нормами якої дітей забезпечено гарантування дистанційної або іншої безпечної форми навчання для тих, хто цього потребує, збереження виплат та забезпечення тимчасовим житлом та харчуванням [55].

Згаданий вище Факультативний протокол обмежує примус щодо залучення дітей як комбатантів до 18 років, а добровільна участь обмежується віком 16 років; крім того, цю сферу регулює ратифікована нашою країною у 2000 році Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, що декларує залучення дітей як військових одним з найгірших видів дитячої праці. Україна дотримується цих вимог в повній мірі, в той час як російська сторона займається активним розвитком системи мілітаризації дітей на ТОТ України, спонукаючи їх до залучення у різноманітні парамілітарні організації, на кшталт «Юнармії», «Вимпелу» та «Вагнерьонку», напівспортивні центри ДОСААФ, з метою підміни самоідентифікації, зросійщення, пропаганди силових відомств та подальшого вербування дітей у військові та силові формування росії. Крім того, влада та військові російської федерації активно використовують дітей для створення матеріалів пропаганди. Проблемою також постає примусова депортація дітей з ТОТ на територію агресора (за деякими даними, російська федерація станом на березень 2024 року примусово вивезла понад 744 тисячі дітей усіх вікових категорій), що є одним із проявів геноциду української нації та порушенням Женевських конвенцій, статті 21 Конвенції про права дитини та українського законодавства. Це може призвести до незаконного усиновлення українських дітей російськими громадянами, що має за мету їх примусову асиміляцію та зросійщення. Український парламент, реагуючи на цю загрозу, ухвалив Постанову від 19 червня 2022 року № 2306-ІХ щодо звернення до усіх можливих органів ООН щодо порушення росією угод, неприпустимості такої діяльності та заклику до спільних дій міжнародною спільнотою [56].

Окремими внутрішніми проблемами українського правового поля, з огляду на багаточисельність біженців, внутрішньо переміщених або залучених до відсічі агресії осіб, наразі є питання встановлення місця проживання для дітей, оскільки «факт запровадження на території України воєнного стану не є достатньою підставою для визначення місця проживання дитини з одним із батьків» (цікавими видаються думки Суду у справах за № 753/572/20, 760/31518/21 та 595/1722/21); необхідність участі органів опіки/піклування (заслужують уваги справи № 761/19046/22, 742/2468/22); необхідність реформації спорів за участю дітей та їх роль у них, що відображено у постановках суду у справах № 753/572/20 та 595/1722/21 [52]. Наведений перелік викликів є далеко не вичерпним.

Держава, як повідомляє омбудсмен у спецповіді, вживає ряд заходів для захисту прав дітей, а саме: моніторинг та фіксування кожного випадку посягання на права дітей; розслідування усіх злочинів проти дітей та забезпечення покарання винних; об'єднання та узгодження старань органів влади; надання консультацій постраждалим дітям та їх родинам; повернення насильно вивезених дітей; тісна співпраця з міжнародним співтовариством [57].

З вищенаведених міркувань випливає, що, зважаючи на триваючі бойові дії та нехтування російською стороною будь-яких положень міжнародного права, нагальним питанням для України є пошук механізмів та ресурсів для забезпечення існуючих у міжнародному та національному праві можливостей захисту прав дитини, бо як інституційні механізми нашої країни, так і міжурядові організації показали повну неготовність до функціонування у кризових ситуаціях та неспроможність реалізувати прописані у міжнародних документах заходи. На наше переконання, необхідно провести перегляд існуючих інституцій, їх ресурсів, провести реформи, налагодити взаємодію, поглибити систему децентралізації.

2.3 Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану

Стан завантаженості судової системи та її значення для забезпечення прав людини у масштабі держави легко можна визначити за звітами судової статистики. Так, протягом 2023 року Конституційним Судом ухвалено 13 рішень (за 3 поданнями та 10 скаргами); Верховним Судом розглядалося 105279 проваджень (86190 з яких надійшли протягом року); у судах першої інстанції на розгляді було 211593 кримінальних проваджень (123132 протягом року), 517482 (505947 за рік) адміністративних, 79558 (74405 впродовж року) господарських проваджень, 572557 (542802 за рік) справ цивільного судочинства [58]. Вважаємо, що, з огляду на тривалі бойові дії та неспроможність функціонування частини судової системи, наведені цифри наочно демонструють значну кількість проваджень на розгляді.

Номінально дія воєнного стану не здійснює вплив на перебіг судочинства, адже, як зазначено у ст. 10 закону «Про правовий режим воєнного стану», повноваження судів не припиняються, а у ч.2 ст. 26 – «скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється» [44]. Водночас, реалії війни доказують, що стабільна та безперешкодна робота судів є справжнім викликом для держави. Так, станом лише на березень 2022 року внаслідок бойових дій було знищено чи суттєво ушкоджено близько 40 будівель судових органів; за інформацією Державної судової адміністрації України, станом на січень 2024 року руйнувань різного ступеню зазнало 131 приміщення, що належать 123 судовим установам, зокрема, Господарський суд Миколаївської області у знищеній будівлі ОДА [59]. З метою владнання цих аспектів на початку війни Радою суддів України було ухвалено низку рішень, які були спрямовані в тому числі і на забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, в день вторгнення було прийнято рішення № 9 «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування

судової влади в Україні», у якій декларувалось наступне: дія воєнного або надзвичайного стану не є підставою для припинення роботи судової системи; за наявності реальної загрози життю, здоров'ю або безпеці учасників процесу судочинства чи працівників апарату можливе призупинення процесу судочинства конкретним судом до моменту усунення небезпечних обставин; відповідальним посадовим особам необхідно розробити організаційні плани на випадок необхідності евакуації; внести пропозицію щодо прийняття закону, відповідно до якого у разі неповажності Вищої ради правосуддя її функції могла б виконувати Рада суддів; запропонувати обмеження публічного доступу до електронних ресурсів з інформацією щодо декларацій співробітників судової гілки влади; утворити при Раді суддів України оперативний штаб для швидкого реагування на термінові питання [60].

2 березня 2022 року Радою суддів було підготовлено та опубліковано рекомендації судам щодо роботи в умовах воєнного стану. Зокрема, зазначалось, що режим роботи суду має залежати від реальної поточної ситуації в регіоні розташування судової установи; за можливості, будь-яка діяльність переводиться у дистанційний режим роботи; до судових засідань допускається мінімально необхідне коло осіб; рекомендується продовжувати процесуальні строки до закінчення воєнного стану; допускається проведення судового засідання з різних приміщень судів та у режимі відеоконференції з будь-яких технічних засобів [61].

Відповідно до ч. 3 ст. 26 закону «Про правовий режим воєнного стану» Верховною Радою 3 березня 2022 року було прийнято корегуючий Закон № 2112-ІХ «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо визначення територіальної підсудності судових справ», яким уможливлувалась зміна підсудності судів за територіальною ознакою у разі неможливості функціонування певного суду з об'єктивних причин. На виконання цього закону 6 березня того ж року головою Верховного Суду було ухвалено перше відповідне розпорядження № 1/0/9-22 щодо зміни

підсудності судів Донеччини, Луганщини, Херсонщини та частини Київщини; в подальшому перелік судів, діяльність яких було зупинено чи відновлено, постійно змінювався [62]. Варто зазначити окрему думку Смоковича М.І., Голови Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, який вважає, що «немає сенсу змінювати територіальну підсудність судових справ і здійснювати їхню передачу до сусіднього суду, який найбільш територіально наближений до того, який перебуває у зоні бойових дій або окупації тощо», аргументуючи це ризиками стрімкого розширення зони бойових дій та необхідністю не законодавчого унормування цього питання, а віднесення до відання голови Верховного суду чи ВРП [63, с. 454].

З метою впровадження в діяльність зазначених вище рекомендацій РСУ голова Верховного Суду 4 березня 2022 року видав наказ щодо встановлення особливого режиму функціонування судової системи, зокрема про можливість відкладення судових засідань (крім тих, що стосуються запобіжного заходу) або їх розгляд у режимі відеоконференції, обмеження доступу до засідань, потреби поміркованого підходу до процесуальних строків та фактичного визнання дії воєнного стану форс-мажорною обставиною для їх продовження [64]. 13 березня було опубліковано розпорядження голови ВС щодо рекомендацій на випадок загрози чи безпосереднього захоплення населеного пункту та/або будівлі суду, в яких йдеться про пріоритетність життя співробітників суду, необхідність забезпечення належного рівня евакуації, збереження або знищення документації судових справ [65]. Неповноважність Вищої ради правосуддя через відсутність кворуму та механізмів її законного доформування в умовах воєнного стану викликала необхідність ухвалення ще одного корегуючого Закону від 15 березня 2022 р. № 2128-ІХ «Про внесення змін до розділу XII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо забезпечення сталого функціонування судової влади в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя», що оновив розподіл повноважень між Вищою радою

правосуддя, Державною судовою адміністрацією України та Верховним Судом, фактично «заморозивши» конституційні повноваження ВРП.

Протягом воєнного стану парламент періодично модифікував і КПК України в частині розподілу підсудності злочинів, здійснення слідчих дій та ін., передбачених у ст. 615. Так само зміни внесено і до КК: введено нові склади злочинів, розширено та посилено деякі існуючі у сфері нацбезпеки. Крім того, внаслідок повномасштабного вторгнення, судам доводиться розглядати незвичну для України категорію кримінальних справ, що стосуються порушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Доповнюючи сказане Головою ВС [67], зазначимо, що новітніми викликами для системи правосуддя також є: захист прав у відповідності з принципами конвенцій; забезпечення ефективного судочинства в ході справ, учасником яких є дитина; реалізація правосуддя в умовах коли суди розташовано на підконтрольній чи деокупованій території, а учасники – у складі Сил оборони, є ВПО, перебувають на ТОТ, закордоном чи примусово вивезені до рф тощо; розгляд справ, стороною яких є особи, що перебувають на території рф, рб чи квазіреспублік; захист українців закордоном; перевантаження слідчих суддів через необдуману зміну підсудності чи неякісної передачі проваджень; гостра нестача кадрів. Насамкінець, стосовно кримінального судочинства Стратонов В.М. зазначав: «проблема в тому, що по факту збирання доказів правоохоронними органами не можливо в умовах окупації хоча і тимчасової» [45, с.199].

Завершуючи аналіз, підкреслимо, що завдяки змінам вдалося відновити діяльність судової системи; режим роботи судів визначається індивідуально, залежно від ситуації у конкретному регіоні. Важливо, щоб суди уважно дотримувалися процесуальних строків. Ситуація в країні вимагає новаторських рішень для забезпечення доступу до правосуддя для всіх учасників, саме тому подальше впровадження електронного судочинства є актуальним. Призначення судової влади – захист інтересів громадян у будь-яких умовах.

2.4 Перспективи вдосконалення системи захисту прав людини в Україні

Незважаючи на прийняті закони, в Україні існують значні проблеми у сфері прав людини. Одну з нагальних проблем становить корупція, яка негативно впливає на різні аспекти суспільного життя, включаючи судову систему та правоохоронні органи, не оминувши навіть голову Верховного Суду, якого визнано винним постановами Печерського районного суду та Київського апеляційного суду [68]. Як наслідок, можемо зафіксувати зниження і так доволі низького рівня довіри до правосуддя. Судді не завжди мають достатній рівень знань і навичок для ефективного розгляду справ про порушення прав людини. Окрім того, вже згадане недостатнє забезпечення кадрів у судах першої інстанції негативно впливає на цей аспект. В цілому це створює стійке уявлення, що українська судова система не може забезпечити захист прав людини на достатньому рівні через брак знань та низький кадровий потенціал.

Порушення прав журналістів і обмеження свободи слова, як з російського боку, так і представниками нашої країни, є актуальними для української держави викликами, зважаючи на останні події з редакціями «Bihus.Info» та «Слідство.Інфо» і скоєння росією за час війни більше 575 злочинних діянь різних форм проти журналістів та медійників [69].

У той самий час, існують проблеми, пов'язані з захистом прав дітей та інші аспекти, які потребують уваги. У червні 2022 року Україні було надано статус кандидата на вступ до ЄС, з базових вимог було в тій чи іншій мірі виконано дві важливі вимоги – реформа законодавства про Конституційний Суд та судово-правова реформа. Однак, як зазначає омбудсмен, до сьогодні існує надзвичайно важливе, проте не вирішене питання визначення терміну «особа, яка постраждала від збройної агресії проти України» [70].

Разметаєва Ю.С. наводить перелік заходів, необхідних для покращення ситуації із захистом прав, з яким ми погоджуємось та доповнюємо:

- перш за все, українська правова система часто негативно відзначається узгодженістю як нормативних актів, так і навіть положень в рамках окремо взятого документу, що потребує системного виправлення;

- необхідно створити реальну незалежність інституцій, що задіяні у захисті прав та свобод;

- потрібно забезпечити високі професійні стандарти як для судів, так і для механізмів позасудового захисту, використовуючи професійну конкуренцію та відкриті конкурси для відбору на посади;

- система навчання юриспруденції потребує реформування та участі у освітньому процесі фахівців, безпосередньо задіяних у законотворчості та практичному застосування положень права;

- реалізація обов'язкового та неупередженого притягнення до відповідальності винних у порушенні прав людини представників як судової, так і позасудової системи захисту прав, що не має потребувати постійного суспільного резонансу; крім того,;

- відкритість управлінських процесів на всіх рівнях, максимальна цифровізація та зменшення впливу окремих посадових осіб на прийняття будь-яких рішень у сфері захисту прав і свобод [16, с. 228-229].

Щодо судової системи доречно навести пропозиції, викладені Смоковичем М.І., які стосуються наступного:

- існує потреба у проведенні зібрань суддів та врегулювання питання дистанційної форми участі з огляду на особливі умови;

- треба внормувати розподіл справ за умов неможливості автоматичного визначення складу суду;
- необхідно передбачити таку організаційну форму участі судей та учасників у судовому процесі, як дистанційна поза межами будівлі суду за допомогою власної техніки;
- потреба розгляду справ (за письмовою згодою сторін) за правилами спрощеного провадження [63, с. 455].

На наше переконання, однією з проблем є ряд прогалин щодо унормування діяльності Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. По-перше, варто було б реформувати процес надання звернення омбудсману, оскільки їх кількість, з огляду на бойові дії, є значною, а питання яких вони стосуються, не завжди є предметом віддання цієї інституції або є малозначущими. Другим вартим уваги питанням є неврегульованість утворення регіональних представництв омбудсмена, через які, в тому числі, можна було б розподілити навантаження по зверненням. По-третє, непоганою вбачається ідея розділення спеціалізації представництв Уповноваженого в різних правових сферах. Четвертим аспектом є відсутність у цієї інституції реальних інструментів юридичного впливу на порушників, її можливості носять рекомендаційний характер.

Пропонуємо законодавчо внести до п.10 ст. 13 закону про омбудсмена право Уповноваженого у разі необхідності звертатись із позовом до Верховного Суду України та подавати заяви до міжурядових правозахисних організацій.

Продовжуючи аналіз явища омбудсменів, згадаємо про радника-уповноваженого Президента України з питань прав дитини та дитячої реабілітації, що наділений скоріше консультативно-дорадчими функціями, ніж інструментами контролю та впливу на ситуацію. З огляду на наведені у підрозділі 2.1 страшні цифри щодо посягань росією на дитячі права, переконані, що дану інституцію необхідно закріпити відповідним спеціальним законом як орган, що

здійснював би парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод дитини. В такому разі функціонал було би розширено, головну посадову особу обирав би парламент, якому Уповноважений був би підзвітний, а сам орган отримав би необхідну незалежність від виконавчої гілки влади. Крім того, варто або змінити розділи V та V-1 закону «Про охорону дитинства», або прийняти окремий комплексний закон, що має відповідати Конвенції про права дитини, оскільки передбачено виключно надання правових статусів залежно від обставин життя дитини, при цьому державних пілг чи гарантій фактично не передбачено, за виключенням евакуації та безоплатного харчування. При цьому слід узяти до уваги рекомендації омбудсмена щодо необхідності розгляду та прийняття законів «Про юстицію, дружню до дитини» та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини», які наразі взагалі знято з розгляду парламентом [70].

На заключення, варто зазначити, що основною проблемою у сфері захисту прав людини наразі залишається доступ до правосуддя як такого, оскільки робота правозахисних інституцій на підконтрольній території ускладнена, а на тимчасово окупованих територіях та зонах бойових дій – взагалі унеможливлена (як судів та правоохоронних органів, так і адвокатів тощо). Через такий стан справ, як зазначає Стратонов В.М., виникає потреба «у роз'ясненні великої кількості питань пов'язаних з наданням правової допомоги нашим громадянам, особливо оцінки наслідків різноманітних дій та їх діяльності на тимчасово окупованих територіях» [45, с. 200].

Проведено лише фрагментарний огляд перспектив реформування сфери захисту прав людини. Констатовано, що підґрунтям проблем із захистом прав є недосконала правова база, слабкий кадровий потенціал та труднощі цифровізації процесів надання правової допомоги. Вказано, що інститут Уповноважених має потенціал розвитку та може стати гарним інструментом у разі прийняття

законотворчих новел. Окремо акцентовано увагу на захисті прав дитини як особливо вразливої категорії. Повне вирішення проблем неможливе без військових та дипломатичних перемог нашої держави, тому Україна активно трансформується та взаємодіє з партнерами та міжнародними організаціями.

ВИСНОВКИ

Відштовхуючись від теми цього дослідження, нами було проведено змістовне вивчення генези концептуальних підвалин захисту прав людини та розгляд українського та міжнародного законодавства. Встановлено, що історія цієї сфери має витoki зі стародавніх часів, а пік розвитку припадає на післявоєнні періоди 1920х та 1940х років, ґрунтуючись на дедалі зростаючій популярності демократичного устрою. Проте наразі доводиться засвідчити суттєву кризу міжнародної правової системи, спрямованої на недопущення масових порушень прав і свобод людини, пов'язаної з ігноруванням правил учасниками та деінде засновниками цієї ж системи.

У ході аналізу достеменно встановлено, що в нашій державі ствердилась життєздатна та в цілому дієва система інституцій та механізмів забезпечення прав людини, що включає судовий та позасудовий спосіб захисту, які залучаються за умов перешкоджання втіленню прав та свобод людей. Зважаючи на демократичну та прозахідну спрямованість українського суспільства, крім національних механізмів захисту, існують можливості залучення відповідних міжнародних механізмів, а саме міжнародного права та організацій, що його утворюють та оберігають. Провідну роль у національній системі відіграють Конституційний Суд та Уповноважений парламенту з прав людини. Вважаємо, що українська держава перебуває на складному етапі дорослішання громадськості до розуміння необхідності громадського та експертного тиску на державний апарат з метою вдосконалення та забезпечення спроможності правозахисних інститутів здійснювати свої функції.

Констатуємо, що українські державні інституції та міжнародне співтовариство, демонструючи нестачу політичної волі, виявились абсолютно не готовими до викликів, поява яких зумовлена безрозсудними діями російської федеральної влади та її збройних формувань. Існує нагальна потреба адаптації

існуючих механізмів захисту прав до реалій міждержавного збройного протистояння у центрі Європи та термінове утворення нових, яких бракує для ефективного реагування на масові випадки нехтування цілою державою нормами міжнародного права у цій сфері та застосування примусу до необхідних для настання миру дій.

Ґрунтуючись на унікальності поточної ситуації, необхідно зазначити, що тимчасовий відступ українською державою від взятих на себе зобов'язань щодо забезпечення прав людини і громадянина не є порушенням, являючи собою саме обмеження; природа цих, у чомусь схожих, явищ суттєво відрізняється ступенем легальності. Утримання балансу інтересів держави та дотримання прав і свобод індивіда є складною, але реальною задачею.

Особливий правовий режим воєнного стану перебачено та призначено, передусім, для відновлення нормальних обставин функціонування інститутів держави, за яких можливо підтримувати необхідний рівень забезпечення людських та громадянських прав. Введені обмеження, зважаючи на регіонально-безпековий принцип застосування, є повністю виправданими та обґрунтованими. Проведене у ході роботи опитування показало цікаві з наукової точки зору результати, що свідчать про недостатність поточного рівня активності держави та освітніх чи просвітницьких установ щодо інформування громадськості про сферу захисту прав індивіда.

Окремо було наголошено на ситуації із захистом прав дитини – найбільш вразливої перед військовими конфліктами категорії осіб. Проведене дослідження приводить до міркування, що перед Україною стоїть донині не вирішена надпріоритетна задача з пошуку та задіяння засобів та ресурсів, здатних істотно вплинути на поточну обстановку повсюдного посягання з боку рф на усі існуючі конвенційні та конституційні права дитини, включно з правом на життя, здоров'я, особисту недоторканність та недопущення безпосередньої участі у бойових діях.

Великою проблемою визнано доступність здійснення правосуддя, особливо в місцях біля лінії зіткнення та в тимчасово окупованих частинах країни. Тим не менш, державою здійснено ряд заходів, завдяки яким діяльність системи правосуддя вдалось зберегти на мінімально допустимому рівні. Відбувається активне переміщення процесів правосуддя в цифровий дистанційний формат.

Проведена робота лише частково охоплює проблеми у галузі в сучасному її вигляді. Нами визначено основні чинники, що негативно впливають на стан забезпечення прав людини і громадянина. Ними виступають недосконалість нормативно-правової системи, проблема кадрового голоду та доволі високий рівень корупції, особливо щодо судової гілки влади, виклики цифрової трансформації в умовах війни. Було зазначено, що законодавство щодо Уповноваженого ВРУ з прав людини потребує часткового доопрацювання. Наведено позицію щодо необхідності запровадження ще одного органу парламентського контролю – Уповноваженого ВРУ з питань прав дитини та дитячої реабілітації. Описано окремі аспекти на шляху до вдосконалення законодавства, що охороняє права дітей.

Звичайно, у повній мірі усунути перешкоди у сфері забезпечення прав людини без успіхів на міжнародній арені та полі бою вкрай важко, тим не менш, сповнені віри в Сили оборони України, акцентуємо увагу на важливості розвитку та реформування досліджуваної сфери та потреби подальшої наукової роботи за даним спрямуванням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хвиля ракетних обстрілів, які прокотились Україною, принесла смерть, поранення та руйнування. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: <https://ukraine.un.org/en/258513-casualties-and-destruction-wave-russian-missile-attacks-ukraine> (дата звернення: 30.01.2024).
2. Гвалтували жінок та дітей. Судитимуть двох російських військовослужбовців, які вчинили масове сексуальне насильство під час окупації Київщини. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/gvaltuvali-zinok-ta-ditei-suditimut-dvoх-rosiiskix-viiskovosluzbovciv-yaki-vcinili-masove-seksualne-nasilstvo-pid-cas-okupaciyi-kiyivshhini> (дата звернення: 30.01.2024).
3. Уповноважений: Понад 50 тисяч повідомлень про порушення прав надійшло до Офісу Омбудсмана за 2022-ий рік. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-ponad-40-tisyach-zvernen-gromadyan-nadijshlo-do-ofisu-ombudsmana-za-2022-rik (дата звернення: 30.01.2024).
4. Annual reports - ECHR - ECHR / CEDH. *ECHR*. URL: <https://www.echr.coe.int/annual-reports> (date of access: 30.01.2024).
5. Веклич В. Історичні передумови сучасної концепції прав людини і громадянина. *Журнал Верховної Ради України*. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2195/> (дата звернення: 01.02.2024).
6. Єльнікова М.О. Сучасні концепції розуміння прав і свобод людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право, 2014. Т. 1, № 28. С. 72–76.

7. Железов О.Є. Права людини: міжнародно-правовий аспект. *Міжкафедральний круглий стіл до Дня Соборності України*. Харків. 2017. С. 47–52.
8. Дашо Т. Ю. Захист прав і свобод людини та громадянина на етапі формування громадянського суспільства. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2015. № 813. С. 108–118.
9. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : Статут ООН від 26.06.1945 р. : станом на 16 верес. 2005 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 02.02.2024).
10. Невикористаний потенціал ООН: чи є шанс в організації виправдати своє існування? *Центр "Нова Європа"*. URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/nevykorystanyj-potentsial-oon-chy-ye-shans-v-organizatsiyi-vypravdaty-svoye-isnuvannya/> (дата звернення: 02.02.2024).
11. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Права людини. Ужгород, 2003. 189 с.
12. Сенчук І.І. Механізм захисту прав людини: актуальні проблеми дослідження. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. 2019. С. 189–191.
13. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 02.02.2024).
14. Савенко М.Д. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 68–83.
15. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 02.02.2024).

16. Разметаєва Ю.С. Доктрина та практика захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.

17. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 05.02.2024).

18. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.09.2023 р. у справі № 204/2321/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113701392>.

19. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення: 05.02.2024).

20. Ваша конституційна скарга до суду : як подати конституційну скаргу до Конституційного Суду України і як вона розглядатиметься. *Конституційний Суд України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/vasha-konstytuciyna-skarga-do-sudu> (дата звернення: 05.02.2024).

21. Рішення Другого сенату Конституційного Суду від 25.04.2019 р. у справі № 3-14/2019. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/1-rii2019>.

22. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI : станом на 31 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 05.02.2024).

23. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР : станом на 2 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-вр#Text> (дата звернення: 05.02.2024).

24. Предмети відання. *Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин*. URL: https://kompravlud.rada.gov.ua/news/Pro_komitet/pred_vidan/72608.html (дата звернення: 05.02.2024).

25. Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України : Закон України від 19.12.2019 р. № 400-IX : станом на 7 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-20#Text> (дата звернення: 05.02.2024).

26. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 р. № 2790-XII : станом на 7 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text> (дата звернення: 05.02.2024).

27. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення: 08.02.2024).

28. Макосій Ю.Д. Роль прокуратури в механізмі захисту прав людини: європейський досвід та Україна : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 081 (08). Ужгород, 2022. 199 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/53293>.

29. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 09.02.2024).

30. Макосій Ю.Д. До питання функціонального призначення прокуратури у механізмі захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. *Ужгородський національний університет. Серія: Право.* 2023. Т. 2, № 74. С. 214–219. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.70> (дата звернення: 09.02.2024).

31. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI : станом на 3 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

32. Гришко О.М. Механізм забезпечення прав людини в Україні. *Правове регулювання економіки.* 2017. № 16. С. 56–59.

33. Бочуляк Н. І. Роль адвокатури у механізмі захисту прав і свобод людини. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: Юридичні науки, 2019. № 24. С. 13–19.

34. Христова Г. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини як новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції. *Загальні проблеми правової науки*. 2012. № 2. С. 30–40.

35. Христова Г. Типи та особливості зобов'язань держави у сфері прав людини. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2018. Т. 4, № 2. С. 22–28.

36. United Nations. *Human Rights Council*. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/about-council> (дата звернення: 12.02.2024).

37. Структури ООН в Україні. *Організація Об'єднаних Націй в Україні*. URL: <https://ukraine.un.org/uk/about/un-entities-in-country> (дата звернення: 12.02.2024).

38. Special Procedures of the Human Rights Council. *OHCHR UN*. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures-human-rights-council/special-procedures-human-rights-council> (дата звернення: 14.02.2024).

39. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 15.02.2024).

40. Status of Ratification Interactive Dashboard. *OHCHR UN*. URL: <https://indicators.ohchr.org/> (date of access: 15.02.2024).

41. Римський статут міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 р. : станом на 16 січ. 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 16.02.2024).

42. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 16.02.2024).

43. Про правовий режим воєнного стану : Закон України (втратив чинність) від 06.04.2000 р. № 1647-III : станом на 11 черв. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1647-14#Text> (дата звернення: 01.03.2024).

44. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 19 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 01.03.2024).

45. Стратонов В. М. Деякі питання захисту прав людини на окремих територіях в умовах тимчасової окупації. *Український дослідницький простір в умовах війни: адаптація й перезавантаження технічних і юридичних наук* : зб. матеріалів доп. учасників міжнар. науково-практ. конф., м. Харків-Рига, 31 трав. 2022 р. Харків, 2022. С. 198–202.

46. Про Заяву Верховної Ради України "Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод" : Постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 р. № 462-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text> (дата звернення: 03.03.2024).

47. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 26.11.2018 р. № 393/2018 : станом на 28 листоп. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/2018#Text> (дата звернення: 03.03.2024).

48. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 : станом на 13 лют. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 03.03.2024).

49. C.N.65.2022.TREATIES-IV.4 (Depositary Notification). *United Nations*. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2022/CN.65.2022-Eng.pdf> (date of access: 06.03.2024).

50. C.N.78.2022.TREATIES-IV.4 (Depositary Notification). *United Nations*. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2022/CN.78.2022-Eng.pdf> (date of access: 06.03.2024).

51. Пам'ятка щодо забезпечення прав людини, зокрема дітей, в умовах воєнного стану. *MBC України*. URL: https://mvs.gov.ua/upload/1/2/7/5/4/6/ae9wtcB0QhCCyXIpeGNa1Y3j48PtitTPwhAr_gGYn.pdf (дата звернення: 09.03.2024).

52. Олійник А. С. Сучасні виклики та актуальні проблеми захисту прав та інтересів дітей у цивільних та сімейних справах в умовах воєнного стану. 67 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Zahist_ditei_voen_stan.pdf (дата звернення: 11.03.2024).

53. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III : станом на 5 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 11.03.2024).

54. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 р. № 302 : станом на 14 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-п#Text> (дата звернення: 11.03.2024).

55. Турченко О.Г., Пилипишина І.І. Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство* : Електрон. наук. вид. Ужгород, 2022. С. 64–69.

56. Про Звернення Верховної Ради України до Комітету ООН з прав людини, Комітету ООН з прав дитини, Міжнародного суду ООН, Верховного комісара ООН у справах біженців про порушення Російською Федерацією міжнародних договорів (конвенцій) та про неприпустимість передання дітей - громадян України та дітей, які проживали на території України, викрадених та примусово вивезених до держави-агресора, інших держав або переміщених у межах окупованих територій України, в сім'ї російських громадян : Постанова Верховної Ради України від 19.06.2022 р. № 2306-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2306-IX#Text> (дата звернення: 13.03.2024).

57. Лубінець Д. В. Спеціальна доповідь "Нерозквітлі: порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація". *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. URL: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/> (дата звернення: 13.03.2024).

58. Судова статистика. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 14.03.2024).

59. ДСА України оприлюднила інформацію про зруйновані й пошкоджені суди станом на 10 січня 2024 року. *Державна судова адміністрація України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 14.03.2024).

60. Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні : Рішення Ради суддів України від 24.02.2022 р. № 9. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/opublikovano-risenna-rsu-sodo-vzitta-nevidkladnih-zahodiv-dla-zabezpecenna-stalogo-funkcionuvanna-sudovoi-vladi-v-ukraini>.

61. РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. *Рада суддів України*. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu> (дата звернення: 15.03.2024).

62. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ. *Верховний Суд України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/ (дата звернення: 17.03.2024).

63. Смокович М.І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2022. Вип. 70. С. 450-455.

64. Особливості здійснення правосуддя на території, на якій введено воєнний стан. *Верховний Суд України*. URL:

<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1261727/> (дата звернення: 19.03.2024).

65. Рекомендації судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення : Розпорядж. Голови Верховного Суду від 13.03.2022 р. № 6/0/9-22. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Recomendatsii.pdf.

66. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p.

67. Незважаючи на всі складнощі, суди повинні дотримуватися високих стандартів здійснення правосуддя – Голова ВС. *Верховний Суд України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1457012?fbclid=IwAR0ixhuaXhNG_L3uVP7pTcqxc_GwX0T-pSdwPOCrOAUaFtjynsRNDhMGqHg (дата звернення: 21.03.2024).

68. Всеволод Князев визнаний за протоколом НАЗК винним у вчиненні правопорушення, пов'язаного з корупцією, та може бути позбавлений посади судді. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/vsevolod-knyazev-vyznanyy-za-protokolom-nazk-vynnym-u-vchynenni-pravoporushennya-pov-yazanogo-z-koruptsieyu-ta-mozhe-but-y-pozbavlenyy-posady-suddi/> (дата звернення: 23.03.2024).

69. Медіарух вимагає відкрити кримінальне провадження щодо співробітників СБУ та ТЦК через інцидент із журналістом Слідства.Інфо. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/articles/mediaruh-vymagaye-vidkryty-kryminalne-provadhennya-shhodo-spivrobotnykiv-sbu-ta-ttsk-cherez-i60506> (дата звернення: 24.03.2024).

70. Лубінець Д. В. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. *Уповноважений Верховної*

Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/rekomendatsii-2022> (дата звернення: 25.03.2024).

71. Стратонов В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Станом на 1 вересня 2023 року. Київ : Вид. дім «Професіонал», 2023. 1208 с.

72. Sotula O. The evolution of modern warfare through the prism of the russian-ukrainian conflict: a comprehensive analysis. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica. 2024. № 106. P. 5–12. URL: <https://czasopisma.uni.lodz.pl/Iuridica/issue/view/1866/871> (date of access: 26.03.2024).

73. Sotula O., Piątkowski M. Air warfare over Ukraine and international humanitarian law. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica. 2024. № 106. P. 13–33. URL: <https://czasopisma.uni.lodz.pl/Iuridica/issue/view/1866/871> (date of access:: 26.03.2024).

74. Sotula O. The violation of the laws of armed conflict in the ukrainian and polish dimension: the criminal law discourse. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica. 2024. № 106. P. 131–152. URL: <https://czasopisma.uni.lodz.pl/Iuridica/issue/view/1866/871> (date of access:: 27.03.2024).

75. Сотула О. С. Суспільно небезпечні наслідки у вигляді смерті потерпілого при вчиненні порушення законів та звичаїв війни та геноциду. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. №. 1. С. 396–398.

76. Sotula O. S. Responsibility for violation of the laws and customs of war: national and international aspects. Південноукраїнський правничий часопис. 2023. №. 1. С. 109–113. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/1/19.pdf> (дата звернення: 27.03.2024).

77. Сотула О. С., Стратонов В. М., Дзюрбель А. Д. Актуалізація норм в міжнародному та кримінальному праві в умовах війни. Науковий вісник

Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2023. Випуск 3. С. 43–54. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/384/352> (дата звернення: 28.03.2024).

78. Гавловська А.О. Утримання представниками російських збройних сил та правоохоронних органів українських жінок-полонених в умовах повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р. Правовий статус військовополонених: проблемні питання застосування положень вітчизняного та міжнародного законодавства: збірник матеріалів міжкафедрального міжвузівського круглого столу (м. Чернігів, 16 грудня 2022 р., Академія Державної пенітенціарної служби). Чернігів: Десна Поліграф, 2023, С.69-73.

79. Havlovska A., Tiapkin A. MONOGRAPH REVIEW: MILITARY OFFENSES AND WAR CRIMES: HISTORY, THEORY AND PRACTICE EDITED BY V.M. STRATONOV. RIGA, LATVIA: “BALTIJA PUBLISHING”, 2023. 876 P (Рецензія на монографічне дослідження «Військові правопорушення та воєнні злочини: історія, теорія та практика» за загальною редакцією В.М. Стратонова.) Архів кримінології та судових наук: наук. журн. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. No. 1 (7) 2023. С. 176-187 (фахове видання) DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.7.2023.17>

80. Гавловська А.О., Томіліна Ю.Є. До питання відшкодування шкоди, завданої культурним цінностям у ході російсько-української війни. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»: зб. наук. праць / гол. ред. Стратонов В.М. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 3. С.36-42 DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-6-7> (фахове видання) <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/410/375>

Інфографіка у вигляді кільцевої діаграми до розподілу відповідей у відсотковому співвідношенні на перше питання опитування

1. За яких умов можуть бути скасовані права та свободи людини, надані Конституцією України?

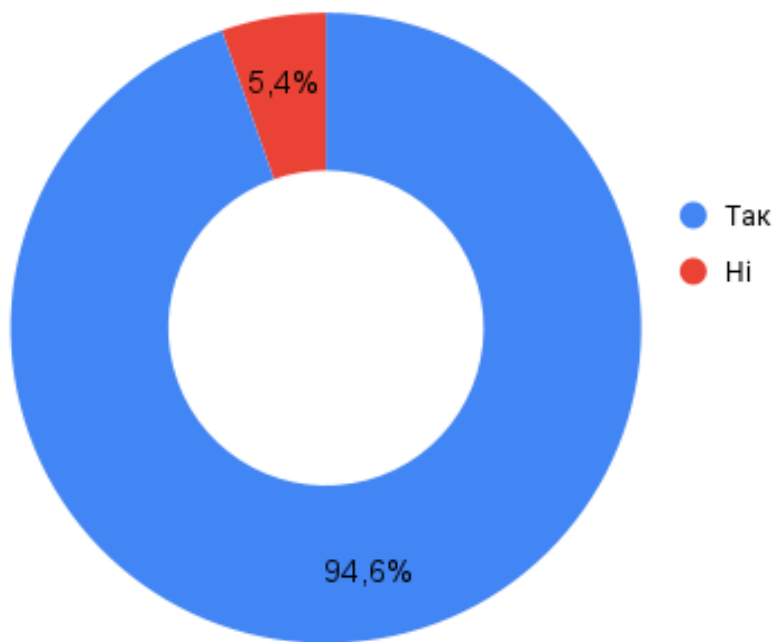
Інфографіка у вигляді кільцевої діаграми до розподілу відповідей у відсотковому співвідношенні на друге питання опитування

2. Які права і свободи людини можуть бути обмежені під час дії воєнного стану?

Інфографіка у вигляді кільцевої діаграми до розподілу відповідей у відсотковому співвідношенні на третє питання опитування

3. Чи зберігаються основні гарантії прав людини, такі як право на життя та особисту недоторканність, у разі оголошення воєнного чи надзвичайного стану?

Інфографіка у вигляді кільцевої діаграми до розподілу відповідей у відсотковому співвідношенні на четверте питання опитування

4. Чи допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів?

Інфографіка у вигляді кільцевої діаграми до розподілу відповідей у відсотковому співвідношенні на п'яте питання опитування

5. Коли людина може звернутися до Європейського суду з прав людини?

